

OBSERVAȚII PRIVIND ÎMPRUMUTUL LEXICAL LATIN NEADAPTAT (CONTEXTUALIZARE ÎN LIMBAJUL POETIC BACOVIAN)

CRISTINA POPESCU, ECATERINA CREȚU

1. Lexicul este domeniul cel mai novator al limbii române, consecință a unor cauze atât de natură *extralingvistică* (dinamica societății în planul civilizației materiale și spirituale), cât și de natură *intra lingvistică* (nevoia de a asigura nuanțarea, proprietatea, concizia și expresivitatea verbală). Acestui domeniu îi este specific inventarul deschis, chiar infinit, cel puțin teoretic, căci inovațiilor lexicale produse în sânul limbii li se adaugă *împrumuturi*¹ care contribuie la augmentarea lexical-semantică. Fenomen sociolingvistic și cultural, împrumutul neologic a contribuit la modernizarea lexicului românesc de-a lungul evoluției sale, căci manifestarea tendinței de înnoire și procesul inovației lexicale nu țin exclusiv de o epocă sau alta, fiind favorizat de contactul dintre limbi, civilizații, culturi. Neologismele latine, ca și cele grecești, spre exemplu, pătrund în scrisul românesc încă din secolul al XVII-lea și mai târziu, prin filieră franceză, ca neologisme latino-romanice², urmare obiectivă a dezvoltării social-istorice.

Împrumutul lexical, considerat de lingviști, în regulă generală, ca inovație de proveniență externă, constând din cuvinte și expresii preluate dintr-o limbă străină și adăugate fondului lexical existent, acoperă o zonă foarte largă în creșterea cantitativă și calitativă, atât în diacronie, cât și în sincronie, a lexicului românesc. Expansiunea de ordin cantitativ și calitativ asigurată prin astfel de inovații lexicale se explică prin faptul că atât semnificantul, cât și semnificatul îmbogățesc

¹ Vezi, pentru conceptul și termenul de *împrumut*, Jean Dubois, H. Mathée Giacomo, Louis Guespin et al., *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, Larousse, 1994, p. 512: „Il y a emprunt linguistique quand un parler A utilise et finit par intégrer une unité ou trait linguistique qui existait précédemment, dans un parler B (dit langue source) et que A ne possédait pas; l'unité ou le trait emprunté sont eux-mêmes qualifiés d'emprunts”; Adriana Stoichitoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, București, Editura ALL, 2001, p. 23 sqq., p. 85 sqq. ș.a.

² Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 310–311. Vezi și *Enciclopedia limbilor romanice* (coord. Marius Sala), București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 183, unde sunt trecute în revistă opinii privind contribuția limbilor neolatine la „bogatul tezaur lexical internațional, specific lumii moderne”.

patrimoniul și câmpul extralingvistic de referință semantică. Inovația lexicală este o tendință firească a limbii, care se dezvoltă în conformitate cu necesitățile mereu în creștere ale procesului de comunicare.

Domeniile de utilizare a neologismelor împrumutate sunt deopotrivă *limba literară vorbită* și cea *scrisă*; în stilul tehnico-științific și în cel juridic-administrativ, ele asigură precizia, brevilocvența, caracterul internațional al terminologiilor, în stilul publicistic marchează ineditul expresiv, iar în cel beletristic contribuie la crearea unor efecte stilistice ce țin de nuanțarea și originalitatea exprimării. În limbajul artistic, ele depășesc funcția denominativ-referențială, dobândind sensuri derivate, conotative, simbolice.

2. După funcția îndeplinită în comunicare, împrumuturile lexicale pot fi analizate ca împrumuturi „necesare” (care nu au echivalente românești) și împrumuturi „de lux” (care au echivalent românesc).

Integrarea cuvântului împrumutat în limba adoptivă se face în maniere foarte diverse. Asimilarea depinde atât de vechimea cuvântului împrumutat și de sfera vocabularului (general/specializat) în care se utilizează, cât și de caracterul împrumutului respectiv, „necesar” sau „de lux”. Prezența sau absența asimilării sub aspect ortoepic, ortografic, morfologic și lexico-semantic are ca rezultat taxinomizarea – după gradul de integrare în limba română – în împrumuturi *integral adaptate* (vezi, de exemplu, *bacalaureat*, *butic* etc., din franceză; *meci*, *miting*, *lider* etc., din engleză; *bliț*, *rucsac* etc., din germană), *parțial adaptate* sau *în curs de adaptare*: anglicisme (*mass-media*, *blue-jeans* etc.), franțuzisme (*causeur*, *mignon* etc.) ș.a. și *neadaptate*, cu păstrarea formei și a semnificației din limba de origine, pentru care, în lexicologia străină, ca și în cea românească, se folosesc termeni ca *xenism*, *cuvânt/formație aloglot(ă)*³ ș.a.

Preocupări în ceea ce privește definirea și exemplificarea împrumutului lexical aflăm, în lingvistica românească mai nouă, la Petru Zugun (*Lexicologia limbii române*, Iași, Tehnopress, 2000, p. 8, 67, 160), pentru care *xenismul* este un împrumut din alte limbi, neadaptat la specificul limbii române și păstrat intenționat cu forma și sensul din limba de împrumut. Gabriela Pană Dindelegan (*Dicționar de terminologie lingvistică*, în „Limbă și literatură”, anul XLVII, vol. I–II, 2002, p. 56) consideră *xenismul* un cuvânt neologic recent care, preluat cu forma intactă a etimonului și neadaptat la sistemul limbii române, este simțit de vorbitor ca aparținând unui sistem lexico-gramatical străin de limba română. Ca formații foarte recente, *xenismele* sunt lipsite, prin ele însele, de flexiune, neavând ca dat inerent un anumit tipar flexionar statormicit în limbă. Actualizarea unui *xenism* impune, din partea vorbitorului, o atitudine *conștientă* de marcarea a clasei morfologice și de adaptare la constrângerile sintactice ale contextului.

³ Vezi Pierre Guiraud, *Les mots étrangers*, Paris, P.U.F., 1975, p. 7; Louis Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, Librairie Larousse, 1975, p. 93 („Nous avons désigné par *xénisme*, un terme étranger qui reste toujours étranger”). Vezi și J. Dubois et al., *op. cit.*, s.v. *xénisme*: „Un *xénisme* est une unité lexicale constituée par un mot d’une langue étrangère et désignant une réalité propre à la culture des locuteurs de cette langue. Le *xénisme* est le premier stade de l’emprunt”.

Incluse în categoria împrumuturilor principial *neasimilate*, cuvintele și unitățile frazeologice din latină, elină, franceză, italiană, engleză etc. (care își păstrează forma și sensul din limba donatoare), unele dintre ele cu circulație largă, universală⁴ (lat. *axis mundi*, *alma mater*, *deus ex machina*, *magna cum laude*, *passim*, *tale quale*, *vademecum*; fr. *aide mémoire*, *parti pris*, *porte bonheur*, *sauvignon*; gr. *catharsis*, *hapax legomenon*, *hybris*; engl. *market*, *nursing*, *remember*, *planning*, *roller*, *room-service*, *rotary*; it. *moderato*, *non troppo*, *passacaglia*, *quattrocento*, *ravioli*, *calcio-vecchio*; germ. *musli*, *schuss*, *Sezession*, *Simmental*, *wurtzit* ș.a.), cunosc o deosebită frecvență în limba română literară.

3. În demersul de față avem în vedere doar contextualizarea unor xenisme latinești în limbajul poetic bacovian, limbaj ce demonstrează adesea o simplitate savantă și preocuparea pentru esențializarea discursului liric, orientări relevate și de folosirea împrumutului lexical de acest tip.

Bacovia este autorul unui lirism complex, modern în viziune și expresie. Neîndoielnic, autorul *Plumbului*, al *Stanțelor*, al *Comediilor în fond* a păstrat, în alcătuirea sa intelectuală, impresiile lecturilor, îndeosebi ale celor făcute în adolescență și tinerețe. Poetul a absolvit secția clasică a Liceului „Principele Ferdinand” din Bacău, unde a beneficiat de o instrucție cu mare deschidere spre umanismul clasicist, primită din partea unor dascăli de mare cultură, precum criticul literar G. Ibrăileanu, poetul D. Nanu, profesorii de latină Gh. I. Jovianu și Panaite Topliceanu sau profesorul de elină Ernest Țârțescu, pentru a-i aminti doar pe unii dintre ei⁵.

Ecouri ale studiilor poetului din perioada liceală și universitară (Facultatea de Drept din București, respectiv din Iași) se regăsesc și în limbajul său poetic, format în mare parte acum, în anii adolescenței și studenției.

Obiceiul de a intercala în discursul liric expresii latinești care circulau în toate limbile cu tradiție clasică îl întâlnim, în poezia românească, îndeosebi la Eminescu. Acesta îl deprinsese prin frecventarea culturii germane, maniera de a cita în latină sau greacă fiindu-i inspirată de Schopenhauer, a cărui operă abundă în astfel de citate⁶.

Revenind la Bacovia, asupra căruia limba latină a exercitat negreșit o atracție deosebită, se poate reține și faptul că pseudonimul ales, *Bacovia*, nu este întâmplător, „numele roman” al orașului Bacău fiind, se pare, o reminiscență a lecțiilor de latină din liceu (în spiritul exercițiilor de traducere din română în

⁴ Vezi, de exemplu, Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, ediția a III-a, București, Editura Albatros, 1984, p. 149–151; cf. *Dicționarul ortoepic, ortografic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005 [DOOM²], lucrare lexicografică din care am extras exemplele de mai sus.

⁵ Cf. Constantin Călin, *Dosarul Bacovia*, I. *Eseuri despre om și epocă, glose, jurnal*, Bacău, Editura „Agora”, 1999, p. 69 sqq.

⁶ Vezi N. Baran, *Maxime și cugetări latinești în opera lui Mihai Eminescu*, Iași, Editura Apollinia, 1997, p. 8–9.

latină), iar poetului i s-a părut cu atât mai potrivit cu cât, după o etimologie anecdotică, acesta derivă din *Bacchus* și *via*. Poetul precizează, însă: „Eu l-am luat din dicționarul lui Hasdeu, cum cred că va fi făcut și Arghezi în legătură cu râul Argeș”. Reținem și opinia lui Mihail Petroveanu⁷, conform căruia pseudonimul lui George Vasiliu trimite la denumirea ordinului franciscan *Bacoviensis*, care ridicase în secolul al VII-lea o dioceză în această parte a Moldovei. Credem, iarăși, că nu este întâmplător faptul că, desenându-l pe Eminescu în tuș, poetul folosește drept titlu celebrele vorbe *Ecce homo*.

Toate aceste amănunte sunt dovezi ale unui interes pentru limba latină care se va dovedi constant și în poezie. La o lectură atentă, remarcăm folosirea a numeroase cuvinte și expresii latine, pe care, cel mai adesea, le găsim sub formă de titlu: *Pulvis*, *Finis*, *Ego*, *Vobiscum*, *Vae soli*, *Gaudeamus*, *Dies irae*, *In somno*, *Memento*, *Nihil*, *Veritas*, *Sic transit*, *Sine die*, *Nihil novi*, *Excelsior*, *Perpetuum mobile*, *Cogito*, *Pro arte*, *Vanitas*, *O tempora*. După cum se poate observa, majoritatea titlurilor menționate sunt foarte scurte, constând adesea într-un singur cuvânt, fie un substantiv (*Pulvis*, *Veritas*, *Finis*), fie un pronume (*Ego*, *Nihil*), fie un verb (*Gaudeamus*, *Memento*, *Cogito*).

Cum se raportează un astfel de titlu la text? Ca orice titlu, care este un tip special de text, un „onomatext” (L. H. Hoek), „un ansamblu de semne lingvistice”, cu rolul de a desemna textul, dar și de a-l identifica (Gérard Genette), dată fiind relația semantică dintre text și titlul lui. La Bacovia, titlul fie desemnează dimensiunea referențială a textului (*Ego*), fie reprezintă o substituție sinonimică a acestuia (*Finis*), sau poate reflecta un mod de ecranare sau de ocultare a lui (*Excelsior*). Adesea, titlul este o metaforă configurativă, un simbol (*Pulvis*, *Finis*, *Veritas*), alteori, el reprezintă un enunț propozițional (*Sit terra levis*, *Vae soli*) sau nonpropozițional (*Alter ego*, *Dies irae*, *In somno*, *Perpetuum mobile*, *Pro arte*, *Vobiscum* etc.), care învederează o „Arcadie în negativ”.

De regulă, cuvintele și sintagmele latinești folosite de G. Bacovia pot fi identificate cu secvențe „decupate” din versuri sau din citate celebre, maxime, reflecții, aforisme, cum ar fi: *Homo sum* [humani nihil a me alienum puto], *Memento* [mori], *Sic transit* [gloria mundi], *Nihil novi* [sub sole], *Cogito* [ergo sum], *O tempora* [o mores], *Gaudeamus* [igitur] etc.

Găsim adesea în poezie aserțiuni în legătură cu motivul morții, cu fragilitatea ființei umane, cu vremelnicia gloriei, cu deșertăciunea vieții. În poezia *Sic transit*, poetul face reflecții asupra efemerității a tot și a toate, care „se duc acolo unde nu-i nimeni: mulțime de ani/ și zgomotul zilei/ și tăcerea nopții”. În *Vanitas* revine motivul deșertăciunii iluziilor omenești: „Nu-ți mai pot cânta/ Române,/ Toate tac/ În jurul meu,/ Fals se duce/ Cursul vieții,/ Negăsind/ Un cântec nou”. Alteori, poetul glosează asupra celebrului verset din *Eclesiastul I*, 10 („Ce-a fost o să mai fie, ce-o să fie a mai fost”) și conchide sarcastic: *Nihil novi*. „Și zilele de vară/ Și

⁷ George Bacovia, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 15.

orizont senin.../ Peste încă zece ani,/ Câte, însă, se vor știe -./ Gând, mereu, ncreușit,/ Stau speranțe,/ Și cu ele,/ Nici-o tresărire” (*ibidem*).

Titluri ca *Pulvis*, *Finis* sau *Nihil* dezvoltă o tehnică *sui-generis* a potențării sensului poetic centrat pe ideea „sfârșitului continuu”: „Imensitate, veșnicie,/ Pe când eu tremur în delir,/ Cu ce supremă ironie/ Arăți în fund un cimitir” (*Pulvis*); „Cadavrul impozant pe catafalcul falnic,/ Sub raza de argint visa în vasta sală.../ Iar sânul ei pierdut în mortuara gală/ Pe veci oprit, înmărmurise falnic” (*Finis*). Cuvintele-titlu *Pulvis* (praf, pulbere, țărână, pământ; cenușă, la Horațiu) și *Finis* (sfârșit, încetare, capăt) se conexează viziunii escatologice (cf. *Pulvis et umbra sumus*, Horațiu, *Carmina*, IV, 7, 16; „*Pulvis es et in pulverem reverteris*”, *Septuaginta*, *Genesis*, 3, 19). În versul bacovian, moartea, umbră permanentă, se insinuează în intimitatea ființei, unde acționează ca o forță corozivă, printr-un asediu lent, nelăsând victimei nicio iluzie, ca în poezia *Nihil*: „Ce trist amor/ Să vrei,/ Să stai,/ Cu cei ce mor./ Și ce avânt/ Să treci,/ Pe veci,/ Într-un mormânt”.

Aceeași idee a nimicniciei se regăsește la Bacovia în versuri al căror titlu se constituie într-o antifrază, ca în cazul poeziei *Gaudeamus*: „Zadarnic flaute cântă/ În aste zile păgâne -/ La vânt s-au dus aspirații,/ Nimic nu rămâne.../ În vânt și uitare tot stând,/ Cu zile grele, stăpâne -./ Oricine, orice au trăit,/ Nimic nu rămâne...”.

Alteori, expresii lapidare care apar în chip de vers final, de vers-concluzie, reprezintă inovații generice, prin apelul la sintagme cu rol de universalii lingvistice (*sana mens* sau *homo sum*): „Ca în tăcerea gravă a unui dom,/ Viața pare-a trece fără niciun sens.../ Și acele depărtări a vieții de om, -/ *Sana mens!*” (*Veritas*) sau „Patina vremii/ I-a apropiat mult/ *De homo sum*” (*Din explorări*).

Întâlnim, de asemenea, expresii latine cu rol de leitmotiv, precum *post festum* sau *alter ego*, intercalate în textul poeziei, ca în exemplele ce urmează: „Și după altă zi,/ *Post festum*/ Îndemănări de cruci/ Pe străzi/ Și în tramvaie/ Spre necesarul randament/ Din monotona Muncă”; „Îți place?/ Ca din produse fermentate/ Omagiu/ Unui amic *inventor*/ Să fi ajuns/ Un *alter ego*/ Gustându-le în izolări./ Ce transformare.../ Numai din acest/ Omagiu/ A unui amic *inventor*” (*Chimie*).

Se vede limpede preferința poetului pentru lapidar, pentru tonul sentențios; cuvintele și expresiile din titluri, ca și cele inserate în vers, sunt parte a structurii semnificative și semn al noutății imagistice. Prezența unor asemenea cuvinte și formule lapidare latine conferă stilului poetic bacovian expresivitate, pregnanță, concizie, un anume timbru ironic și tâlc sapiențial. Prin frecvența xenismelor în text, ca și în titluri, Bacovia adevărește ceea ce Paul Cornea⁸ spunea cu referire la prozatorii moderni: „E evident că modernii fug de exprimarea directă, caută simboluri, solicită dispoziții latente și stimulează mecanisme asociative”. Pentru

⁸ *Introducere în teoria lecturii*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 132.

Bacovia, limba latină este o limbă a maximelor, a cugetărilor, a dictoanelor, iar inserția xenismului în text conferă un timbru specific, modern, viziunii și frazării poetice.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

- Bacovia, G., *Opere*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994.
Guțu, G., *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
Popescu Cristina, Crețu Ecaterina, *Dicționar de cuvinte latinești și eline în contexte literare românești. Abrevieri latinești*, București, Editura Humanitas Educațional, 2003.

OBSERVATIONS SUR L'EMPRUNT LEXICAL LATIN INADAPTÉ (CONTEXTUALISATION DANS LE LANGAGE POÉTIQUE DE BACOVIA)

RÉSUMÉ

À partir de l'idée que le roumain possède un grand potentiel régénérateur et manifeste nombreuses affinités avec d'autres langues, on met en valeur la présence dans le discours lyrique moderne des mots et des expressions utilisées avec la forme et la signification du latin. Ces unités lexicales sont désignées dans la lexicologie roumaine, de même que dans celles étrangères, par le terme de *xénisme*.

Par ce terme nous désignons également l'emprunt du latin, inadapté aux normes orthoépiques, orthographiques et morphologiques du roumain. Nous illustrons cet emprunt lexical par le discours poétique de Bacovia, dont on a extrait des contextes sur lesquels on a fait certaines réflexions linguistiques et stylistiques.

*Facultatea de Litere
Universitatea Bacău
Calea Mărășești, nr. 157*